

การก่อรูปของอัตลักษณ์ทางเพศ : ปรัชญาว่าด้วยอัตภาวะเพศสภาพและอำนาจ

The Formation of Gender Identity: Philosophy of Identity, Sexuality and Power

พิมวดี คำมูล¹,
สมควร นามสีฐาน², สุตติรักษ์ ตาพล³,
ทรงพล โชติกเวชกุล⁴ และ พระเรืองเดช ถาวรธมโม (เหมาะสม)⁵
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{1,2,3,4,5}
Pimwadee Kammoon¹,
Somkhuan Namseethan², Suttirak Tapol³,
Songphon Choutikavatchagul⁴
and PhraRueangdet Thavaradhammo (Mohsom)⁵
Mahachulalongkornrajavidyalaya University^{1,2,3,4,5}
Corresponding Author, Email: Pimwadee.kam@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางเพศ (Gender Identity) ความหลากหลายทางเพศ (Gender Diversity) และแนวทางการสร้างดุลยภาพทางเพศสภาพตามพุทธปรัชญาพร้อมทั้งการวิเคราะห์กรอบกฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิและความเสมอภาคของบุคคลในด้านเพศสภาพ โดยพบว่า อัตลักษณ์ทางเพศ หมายถึงการรับรู้และกำหนดเพศของบุคคลต่อตนเองซึ่งอาจสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับเพศกำเนิดทางชีววิทยาและเป็นการแสดงออกที่ขึ้นอยู่กับเจตนาของบุคคลในสังคมความหลากหลายทางเพศสะท้อนถึงการมีเพศวิถีและบทบาททางเพศในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ชายรักชาย หญิงรักหญิง บุคคลข้ามเพศ และบุคคลที่มีเพศกำเนิดการสร้างดุลยภาพทางเพศตามพุทธปรัชญานำเน้นการตระหนักรู้ตนเอง การพัฒนาบุคลิกภาพ การปรับบทบาททางเพศให้เหมาะสมผ่านหลักกุศลกรรมบถ 10 ทิศ 6 และจริต 6 เพื่อให้บุคคลสามารถปฏิสัมพันธ์กับสังคมและครอบครัวได้อย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ ในด้านกฎหมาย พบว่ารัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ.2558 และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มีบทบาทในการรับรองสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทางเพศ แต่ยังมีข้อจำกัดในการตีความเกี่ยวกับเพศสภาพและเพศวิถี ส่งผลให้การคุ้มครองสิทธิของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศยังคงต้องพัฒนาเพิ่มเติม งานวิจัยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการผสานความรู้ด้านจิตวิทยา พุทธปรัชญา และกฎหมาย เพื่อสนับสนุนการยอมรับและการอยู่ร่วมกันอย่างเท่าเทียมในสังคมไทย

คำสำคัญ: อัตลักษณ์ทางเพศ; อัตภาวะ; อำนาจ

* ได้รับบทความ: 20 มีนาคม 2568; แก้ไขบทความ: 21 มิถุนายน 2568; ตอรับตีพิมพ์: 30 มิถุนายน 2568

Abstract

This academic article aims to present the meanings and concepts of gender identity, gender diversity, and approaches to achieving gender balance according to Buddhist philosophy, along with an analysis of the Thai legal framework concerning individual rights and equality in terms of gender. The study found that gender identity refers to a person's perception and self-determination of their own gender, which may or may not correspond with their biological sex, and is expressed according to the individual's intentions within society. Gender diversity reflects the existence of various sexual orientations and gender roles, such as men who love men, women who love women, transgender individuals, and intersex persons. The creation of gender balance according to Buddhist philosophy emphasizes self-awareness, personality development, and the adjustment of gender roles appropriately, guided by the Ten Wholesome Actions (Kusala Kamma Path), the Six Directions, and the Six Temperaments, enabling individuals to interact with society and family in a balanced and effective manner. Regarding the legal aspect, the 2017 Constitution, the 2015 Gender Equality Act, and the 20-Year National Strategy play roles in guaranteeing rights, freedoms, and gender equality. However, they still face limitations in interpreting issues related to gender identity and sexual orientation, which affects the full protection of the rights of individuals with diverse gender identities and orientations. The research highlights the importance of integrating knowledge from psychology, Buddhist philosophy, and law to support acceptance and equitable coexistence in Thai society.

Keywords: Gender Identity; Subjectivity; Power

บทนำ

กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ หมายถึง บุคคลที่มีการแสดงออกทางอัตลักษณ์ ความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมทางเพศที่มีความหลากหลาย ซึ่งอาจสอดคล้องหรือแตกต่างจากเพศกำเนิด บุคคลในกลุ่มนี้ยังคงเผชิญกับปัญหาและความท้าทายในหลายมิติ ทั้งด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต และด้านสังคม โดยเฉพาะปัญหาด้านสุขภาพกาย เช่น การติดเชื้อเอชไอวี (HIV) และการใช้สารเสพติด (UNAIDS, 2013) ขณะเดียวกันยังพบปัญหาด้านสุขภาพจิต อาทิ ความรู้สึกท้อแท้ สิ้นหวัง การขาด

ความเชื่อมั่นในตนเอง การรับรู้ว่าคุณมีความสามารถและรู้คุณค่า รวมถึงการมองตนเองในแง่ลบ ซึ่งอาจนำไปสู่ความเครียดสะสม ภาวะซึมเศร้า และความคิดเกี่ยวกับการฆ่าตัวตาย (สุนนทิพย์ บุญเกิด และ กัลยา ไม้เกาะ, 2560) นอกจากนี้ บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศยังประสบกับปัญหาด้านสังคม เช่น การถูกเลือกปฏิบัติและการขาดโอกาสในการประกอบอาชีพ (สตัยา ประกอบชัย, 2562)

กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (Sexual and Gender Diversity) สามารถจำแนกออกเป็นหลายกลุ่ม ได้แก่ L – Lesbian (เลสเบี้ยน) หมายถึง กลุ่มผู้หญิงที่มีความรักหรือความสนใจทางเพศต่อผู้หญิง G – Gay (เกย์) หมายถึง กลุ่มผู้ชายที่มีความรักหรือความสนใจทางเพศต่อผู้ชาย B – Bisexual (ไบเซ็กชวล) หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความรักหรือความสนใจทางเพศต่อทั้งผู้ชายและผู้หญิง T – Transgender (ทรานส์เจนเดอร์) หมายถึง กลุ่มบุคคลข้ามเพศซึ่งมีอัตลักษณ์ทางเพศไม่สอดคล้องกับเพศกำเนิด Q – Queer (ควีวี่ร์) หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความพึงพอใจทางเพศหรือความรักต่อเพศใดเพศหนึ่งโดยไม่จำกัดกรอบทางเพศ I – Intersex (อินเตอร์เซ็กส์) หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีภาวะเพศกำกวม อันเกิดจากลักษณะทางกายภาพ ฮอโมน หรือพันธุกรรม ซึ่งทำให้มีลักษณะทางเพศทั้งชายและหญิงตั้งแต่แรกเกิด และไม่สามารถระบุเพศได้อย่างชัดเจน บุคคลกลุ่มนี้มักประสบความยากลำบากจากการถูกบังคับให้ผ่าตัดเปลี่ยนลักษณะทางเพศโดยไม่ได้สมัครใจ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อร่างกายและจิตใจในระยะยาว A – Asexual (เอเซ็กชวล) หมายถึง กลุ่มบุคคลที่ไม่มีความรู้สึกหรือความต้องการทางเพศต่อเพศใด ๆ แต่ยังสามารถมีความรักหรือความผูกพันทางอารมณ์เชิงโรแมนติกกับผู้อื่นได้และเครื่องหมาย + (Plus) ใช้เพื่อครอบคลุมอัตลักษณ์ทางเพศอื่น ๆ ที่ยังไม่ถูกระบุหรืออาจเกิดขึ้นใหม่ในอนาคต เพื่อเปิดพื้นที่ให้เกิดการยอมรับความหลากหลายทางเพศที่อยู่นอกเหนือกรอบเดิม

โดยภาพรวม บุคคลกลุ่มดังกล่าวมักถูกเรียกรวมว่า LGBTQIA+ (กฤตพล สุธิภัทรกุล, 2565) งานวิจัยของมหาวิทยาลัย Francisco State University ซึ่งศึกษากลุ่มตัวอย่างบุคคล LGBTQIA+ อายุระหว่าง 21-25 ปี จำนวน 245 คน พบว่า กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดเคยประสบเหตุการณ์ถูกรังแกในช่วงมัธยมศึกษา ไม่ว่าจะเปิดเผยอัตลักษณ์ทางเพศของตนหรือไม่ก็ตาม อย่างไรก็ตาม บุคคลที่เปิดเผยอัตลักษณ์ LGBTQIA+ ตั้งแต่ช่วงมัศึกษามีระดับความเคารพและเห็นคุณค่าในตนเองสูงกว่า มีความสุขในชีวิตมากกว่า และมีอัตราการเกิดภาวะซึมเศร้าต่ำกว่าผู้ที่ปกปิดอัตลักษณ์ทางเพศของตน ผลการศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า แม้ผู้ใหญ่บางส่วนจะมองว่าการปกปิดอัตลักษณ์เป็นวิธีหลีกเลี่ยงการถูกกลั่นแกล้งหรือทำร้าย แต่การปกปิดอัตลักษณ์อาจไม่ใช่วิธีการที่เหมาะสมที่สุดในระยะยาว

สำหรับบริบทของประเทศไทย ปัญหาความเครียดที่สำคัญของบุคคล LGBTQIA+ คือ การไม่ได้รับการยอมรับจากครอบครัว เนื่องจากสังคมไทยมีรากฐานจากค่านิยมการเคารพเชื้อพืงบิดามารดา การปฏิบัติตามความคาดหวังของครอบครัว และการรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล ซึ่งอาจขัดแย้งกับอัตลักษณ์ทางเพศที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมดั้งเดิม แม้จะมีบุคคล LGBTQIA+

บางส่วนที่ได้รับการยอมรับจากครอบครัวผ่านการแสดงออกถึงความกตัญญูหรือการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับบทบาทที่ครอบครัวยอมรับ แต่ยังคงมีอีกจำนวนมากที่ถูกกีดกันหรือปฏิเสธจากครอบครัวและสังคม ปัจจัยการยอมรับจากครอบครัวจึงถือเป็นตัวแปรสำคัญที่มีอิทธิพลต่อระดับความเครียดของบุคคล LGBTQIA+ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่าการศึกษายอมรับจากสังคมภายนอกมากกว่าการยอมรับจากครอบครัว และยังขาดการศึกษาที่เปรียบเทียบความแตกต่างของภาวะความเครียดระหว่างบุคคลที่ได้รับและไม่ได้รับการยอมรับจากครอบครัวโดยตรง

แนวคิดอัตลักษณ์ทางเพศ (Gender Identity)

อัตลักษณ์ทางเพศ หมายถึง การรับรู้และการกำหนดเพศของบุคคลต่อตนเองว่าอยู่ในกลุ่มทางเพศใด ภายใต้บริบทของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ซึ่งแต่ละสังคมอาจมีกลุ่มทางเพศที่แตกต่างกัน อัตลักษณ์ทางเพศไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับเพศกำเนิดทางชีววิทยา เช่น เด็กชาย เด็กหญิง ผู้ชาย ผู้หญิง หรือเพศอื่น ๆ และไม่ครอบคลุมถึงความสนใจหรือความชอบทางเพศต่อบุคคลอื่น (รพีพันธ์ภัทร์ ยอดหล่อชัย, 2562)

ตามหลักการ Yogyakarta Principles ว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ (The Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity, 2007) ได้ให้ความหมายของ อัตลักษณ์ทางเพศ (Gender Identity) ไว้ว่า

“อัตลักษณ์ทางเพศ หมายถึง ประสบการณ์ทางเพศสภาพที่บุคคลรับรู้และรู้สึกได้ภายใน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของปัจเจกบุคคล และอาจสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับเพศที่ได้รับการกำหนดเมื่อแรกเกิด ความหมายนี้ครอบคลุมถึงความรู้สึกของบุคคลต่อร่างกายของตน ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนรูปลักษณ์หรือระบบการทำงานของร่างกายด้วยวิธีการทางการแพทย์ การศัลยกรรมหรือวิธีการอื่น ๆ ที่บุคคลตัดสินใจเลือกโดยอิสระ ตลอดจนการแสดงออกทางเพศสภาพในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การแต่งกาย ภาษา และกิริยาท่าทาง” (ไพศาล ลิขิตปรีชากุล, ผู้แปล, 2551)

Holzer (2018 อ้างถึงใน อารยา สุขสม, 2565: 30) อธิบายว่า “อัตลักษณ์ทางเพศ” เป็นการอธิบายคุณลักษณะทางเพศของบุคคลในมิติทางสังคม โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของเพศสภาพ (Gender) และเพศวิถี (Sexuality) ของบุคคลนั้น ทั้งนี้ อัตลักษณ์ทางเพศของบุคคลไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับเพศสรีระที่ได้รับมาตั้งแต่กำเนิด แต่ขึ้นอยู่กับ การนำเสนอ (Gender Expression) ของบุคคลว่าต้องการให้สังคมรับรู้ว่ามีอัตลักษณ์ทางเพศเช่นไร

สรุปว่า การที่บุคคลรับรู้และกำหนดอัตลักษณ์ทางเพศของตน ตลอดจนการเลือกนำเสนออัตลักษณ์ดังกล่าวต่อสังคม ย่อมขึ้นอยู่กับความต้องการและการตัดสินใจของบุคคลนั้น ๆ โดยไม่จำเป็น

ต้องสอดคล้องกับเพศสรีระที่ได้รับมาตั้งแต่กำเนิด อัตลักษณ์ทางเพศจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เนื่องจากเกี่ยวข้องกับเสรีภาพในการกำหนดตนเองและการแสดงออกทางเพศสภาพภายใต้หลักความเสมอภาคและการไม่เลือกปฏิบัติ

แนวคิดความหลากหลายทางเพศ

ความหลากหลายทางเพศ เป็นแนวคิดที่ปฏิเสธการรับรู้เรื่องเพศในลักษณะเดิมที่ตั้งอยู่บนความเชื่อว่ามีอยู่จริงตามธรรมชาติ และการแบ่งแยกเพศตามแนวทางชีววิทยาเพียงอย่างเดียว เนื่องจากการกำหนดเพศโดยวิธีดังกล่าวมีข้อจำกัดในการสะท้อนความเป็นจริงของความหลากหลายทางเพศมนุษย์ (รพีรักษ์ รัตนาพร, 2562) โดยสามารถจำแนกองค์ประกอบสำคัญได้ดังนี้

1. เพศกำเนิด (Sex หรือ Biological Sex) หมายถึง เพศที่ถูกกำหนดโดยแพทย์หรือผู้เชี่ยวชาญอ้างอิงจากลักษณะทางกายภาพ เช่น อวัยวะสืบพันธุ์ โครโมโซมและระดับฮอร์โมน แบ่งออกได้เป็นเพศชาย เพศหญิง หรือภาวะเพศกำกวม (Intersex)

2. เพศ (Gender) หมายถึง สถานะทางเพศที่เกิดจากปัจจัยด้านจิตวิทยา พฤติกรรม สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนบทบาทและความคาดหวังทางเพศในสังคม โดยทั่วไปแบ่งเป็นลักษณะความเป็นชาย (Masculinity) และลักษณะความเป็นหญิง (Femininity)

เดิมที มุมมองทางวิทยาศาสตร์ได้อธิบายชีวิตทางเพศของมนุษย์เพียงในฐานะการแสดงออกของความต้องการทางเพศเท่านั้น ส่งผลให้การจำแนกหมวดหมู่ทางเพศตั้งอยู่บนคติเรื่อง “เพศสภาพ” (sex) ซึ่งแบ่งออกเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างชายและหญิง (Simon, 2003 อ้างถึงใน นฤพนธ์ ดัชนีวิเศษ, 2563) สำหรับผู้ที่ไม่สามารถจัดอยู่ในเพศชายหรือหญิงกลับถูกตีความและจัดประเภทว่าเป็นกลุ่มที่มี “เพศผิดปกติ” (Perversity)

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 การรับรู้เรื่อง “เพศผิดปกติ” (perversity) หรือกลุ่มบุคคลที่มีพฤติกรรมทางเพศนอกเหนือจากบรรทัดฐาน ทำให้เกิดผลกระทบทั้งเชิงลบและเชิงบวกในด้านลบ คือ การแบ่งมนุษย์ออกเป็นกลุ่มคน “ปกติ” และ “ผิดปกติ” แต่ในด้านบวกการรับรู้ดังกล่าวช่วยให้เกิดการตระหนักถึงการดำรงอยู่ของพฤติกรรมทางเพศที่อยู่นอกบรรทัดฐานชาย-หญิงความเชื่อเรื่องเพศตามแนวทางเดิมจึงถูกท้าทายด้วยแนวคิดแบบพหุลักษณะ (Pluralism) ซึ่งพยายามอุดช่องว่างที่วิทยาศาสตร์เคยสร้างไว้โดยเฉพาะเรื่องวิธีการจัดประเภท (Categorization) หรือการจำแนก “เพศ” ที่ทำให้ประสบการณ์ทางเพศของมนุษย์ถูกเหมารวมและมีข้อจำกัดในมุมมองแบบพหุลักษณะชีวิตทางเพศและอารมณ์ทางเพศของมนุษย์มิใช่เพียงแรงขับเคลื่อนตามธรรมชาติหรือสัญชาตญาณเท่านั้น แต่เป็นการทำให้การแสดงออกของอารมณ์และความปรารถนากลายเป็นสิ่งที่มีลักษณะทางเพศ (Sexualized Representation of Desire) (Simon, 2003 อ้างถึงใน นฤพนธ์ ดัชนีวิเศษ, 2563) แนวคิดดังกล่าวนำไปสู่การสร้างวาทกรรม

เรื่อง ความหลากหลายทางเพศ (Gender Diversity) ซึ่งทำให้ปัจจุบันการระบุเพศไม่ถูกจำกัดอยู่เพียงบรรทัดฐานชายและหญิงอีกต่อไป (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2563 : 329)

ความหลากหลายทางเพศ หมายถึง บุคคลที่มีเพศวิถีหรืออัตลักษณ์ทางเพศในทุกรูปแบบ ได้แก่ ชายรักชาย หญิงรักหญิง เกย์ ทอม ดี เกเทย สาวประเภทสอง คนข้ามเพศ รวมถึงบุคคลที่รักต่างเพศ โดยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้ให้ความหมายของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศตามร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 มาตรา 30 ไว้ดังนี้ (ฉันทลักษณ์ รักษาอยู่ และคณะ, 2550)

1. บุคคลที่รักเพศเดียวกัน (Homosexual) ได้แก่ หญิงรักหญิง ชายรักชาย หรือบุคคลที่มีความรักต่อสองเพศ

2. บุคคลที่มีสองเพศแต่กำเนิด (Hermaphrodites / Intersex) หมายถึง บุคคลที่เกิดมาพร้อมลักษณะทางเพศของทั้งชายและหญิง จนไม่สามารถระบุเพศได้อย่างชัดเจน

3. บุคคลที่มีบทบาททางสังคมเป็นหญิงหรือชายแตกต่างไปจากเพศกำเนิด (Transgendered People) เช่น เกเทย หรือสาวประเภทสองที่แสดงออกทางเพศสภาพแตกต่างจากเพศกำเนิดของตน

3. บุคคลที่ผ่าตัดแปลงเพศหรือบุคคลข้ามเพศ (Transsexuals) หมายถึง บุคคลที่ได้ปรับเปลี่ยนร่างกายเพื่อให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางเพศของตน

ปัจจุบันได้มีการใช้เพื่อสื่อถึงกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ เช่น LGBT LGBTQ และ LGBTQ+ ซึ่งเป็นการนำตัวอักษรของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในแต่ละกลุ่มมาประกอบกัน ได้แก่ L จาก Lesbian คือ ผู้หญิงที่มีรสนิยมชอบผู้หญิง G จาก Gay male คือ ผู้ชายที่มีรสนิยมชอบผู้ชาย B จาก Bisexual คือ คนที่มีรสนิยมสามารถชอบได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย T จาก Transgender คือ บุคคลข้ามเพศ การเปลี่ยนแปลงเพศสภาพของตนไปเป็นเพศตรงข้าม เช่น ผู้หญิงที่ข้ามเพศมาจากผู้ชาย Q จาก Queer/ Questioning คือ คนที่ไม่ได้จำกัดกรอบรสนิยมว่าชอบเพศไหน และเครื่องหมาย + (พลัส) คือ ความหลากหลายทางเพศด้านอื่น ๆ อาทิ I หรือ Intersex คือ กลุ่มคนที่มีสองเพศ และ A หรือ Asexual คือ กลุ่มคนที่ไม่รู้สึกดึงดูดทางเพศกับผู้อื่น (กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม สำนักงานสภาพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

สรุปได้ว่า แนวคิดพื้นฐาน ปฏิเสธการมองเพศแบบเดิมที่แบ่งเพียงชาย-หญิงตามชีววิทยาชี้ว่าความเป็นจริงของมนุษย์มีความหลากหลายทางเพศมากกว่าแค่เพศกำเนิด องค์ประกอบหลักเพศกำเนิด (Sex / Biological Sex): กำหนดจากอวัยวะสืบพันธุ์ โครโมโซม ฮอโมน (ชาย, หญิง, หรือเพศกำวม) เพศสภาพ (Gender): เกิดจากจิตวิทยา พฤติกรรม และวัฒนธรรม แบ่งเป็นความเป็นชาย-หญิง แต่ไม่ตายตัว พัฒนาการทางความคิดเดิมมองพฤติกรรมทางเพศที่นอกเหนือชาย-หญิงว่า “ผิดปกติ” ปลายศตวรรษที่ 19–20 แนวคิดพหุลักษณะ (Pluralism) ชี้ว่าชีวิตทางเพศมิใช่แค่สัญชาตญาณ แต่เป็นการแสดงออกเชิงสังคมและอารมณ์นำไปสู่การสร้างวาทกรรมเรื่อง ความหลากหลายทางเพศ (Gender

Diversity) การจำแนกบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ รักเพศเดียวกัน (Homosexual): ชายรักชาย หญิงรักหญิง เพศกำกวม (Intersex): มีลักษณะทางเพศทั้งชายและหญิง คนข้ามเพศ (Transgender) : มีบทบาททางเพศต่างจากเพศกำเนิด คนแปลงเพศ (Transsexual): ปรับร่างกายให้ตรงกับอัตลักษณ์เพศ คำย่อที่ใช้เรียกกลุ่มเพศหลากหลาย ได้แก่ LGBT / LGBTQ / LGBTQ+: L = Lesbian (หญิงรักหญิง) G = Gay (ชายรักชาย) B = Bisexual (รักได้ทั้งสองเพศ) T = Transgender (ข้ามเพศ) Q = Queer/ Questioning (ไม่จำกัดรสนิยมทางเพศ) = เพศอื่น ๆ เช่น Intersex (สองเพศ), Asexual (ไม่ดึงดูดทางเพศ)

ปรัชญาว่าด้วยอัตตภาวะทางเพศสภาพ

ความหลากหลายทางเพศตามทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ความเป็นมนุษย์มิได้ถูกอธิบายเพียงในมิติทางชีววิทยาหรือกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นการอธิบายเชิงองค์รวมทั้งทางกายภาพและจิตภาพ ผ่านกรอบแนวคิดเรื่องชั้น 5 ซึ่งประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยชั้นเหล่านี้ครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจความหลากหลายของสภาวะมนุษย์ รวมถึงความหลากหลายทางเพศ

1. ความหลากหลายทางเพศในพระอภิธรรมปิฎก

ในพระอภิธรรมปิฎก ได้อธิบายองค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนของ รูปชั้น 28 ซึ่งประกอบด้วยรูป 28 ประการ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และ อุปาทายรูป 24

ความหลากหลายทางเพศปรากฏในหมวด ภาวรูป 2 ซึ่งเป็นอุปาทายรูป ได้แก่

- อิตถีภาวรูป แสดงถึงความเป็นหญิง
- บุริสภาวรูป แสดงถึงความเป็นชาย

การอธิบายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า เพศภาวะในทัศนะพุทธปรัชญาเป็นปรากฏการณ์เชิงรูปธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มิใช่สิ่งที่มีตัวตนถาวรหรือเป็นแก่นสาร หากแต่เป็นสภาวะธรรมที่แปรเปลี่ยนได้ตามกฎแห่งเหตุและผล

2. สาเหตุของความหลากหลายทางเพศในพระสุตตันตปิฎก

ในพระสุตตันตปิฎก ได้แสดงตัวอย่างเชิงพฤติกรรมผ่านเหตุการณ์และเรื่องราวในสมัยพุทธกาล ซึ่งช่วยอธิบายสาเหตุของความหลากหลายทางเพศในมิติของกรรมและจิต ได้แก่

เรื่อง พระนางจุจาราชิดา และ อีสาทาสีเถรี ซึ่งมีเหตุจากการละเมิดศีลข้อที่ 3 คือ กาเมสุมิฉาจาร ส่งผลให้ในชาติถัดมาเกิดเป็นกะเทย

เรื่อง พระโสไรยะ ซึ่งเกิดจากจิตอกุศลที่พึงพอใจในรูปร่างของพระมหากัจจายนะ ส่งผลให้เพศสภาพเปลี่ยนแปลงเป็นหญิง

กรณีศึกษาดังกล่าวสะท้อนทัศนะของพุทธปรัชญาที่มองความหลากหลายทางเพศว่าเป็นผลของกรรมและเจตนา มิใช่ความผิดปกติหรือความบกพร่องเชิงศีลธรรมโดยตัวมันเอง

3. ความหลากหลายทางเพศในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึงบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในนาม บัณเฑาะก์ ซึ่งหมายถึงกะเทย โดยจำแนกออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1. อาสิตตาบัณเฑาะก์ 2. ปักขบัณเฑาะก์ 3. อสุยยบัณเฑาะก์ 4. โอปปกมียบัณเฑาะก์ 5. นปุงสกบัณเฑาะก์

เมื่อเทียบกับบริบทปัจจุบัน สามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 กลุ่มหลัก คือ 1. กลุ่มรักร่วมเพศ 2. กลุ่มที่มีพฤติกรรมทางกามเด่นชัด 3. กลุ่มที่ไม่ปรากฏเพศหรือมีลักษณะสองเพศในบุคคลเดียว

สำหรับการอุปสมบทพระพุทธานุศาสนามีข้อห้ามโดยเด็ดขาด 3 ประเภท ได้แก่ 1. โอปปกมียบัณเฑาะก์ 2. นปุงสกบัณเฑาะก์ 3. อาสิตตาบัณเฑาะก์ และปักขบัณเฑาะก์ (เฉพาะปักข)

อย่างไรก็ตาม ข้อห้ามดังกล่าวเป็นข้อกำหนดทางวินัย มิใช่การตัดสินคุณค่าความเป็นมนุษย์ของบุคคล

แนวคิดเรื่องดุลยภาพความหลากหลายทางเพศตามพุทธปรัชญา

1. ดุลยภาพความหลากหลายทางเพศในมิติทางจิตวิทยา

การปรับดุลยภาพความหลากหลายทางเพศในมิติทางจิตวิทยา อาศัยแนวคิด ทฤษฎีตัวตน (Self Theory) และ ทฤษฎีบทบาททางเพศ (Gender Role Theory) ซึ่งประกอบด้วย 3 กระบวนการสำคัญ ได้แก่

1. การรับรู้อัตลักษณ์ของตนเอง เป็นการยอมรับความเป็นจริงของเพศสภาพและตัวตน ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาตนและการสร้างสมดุลภายใน
2. การเข้าใจสิ่งที่ตนต้องการเป็นและศักยภาพของตน บุคคลต้องประเมินความสามารถและข้อจำกัดของตนอย่างเหมาะสม เพื่อไม่ให้เกิดการแสดงออกขัดแย้งกับอัตลักษณ์ที่แท้จริง
3. การแสดงบทบาทที่เหมาะสม เป็นการแสดงออกทางเพศที่สอดคล้องกับตนเอง สังคม กาลเทศะและหลักจริยธรรม ซึ่งนำไปสู่การยอมรับและความมั่นคงทางอารมณ์

2. ดุลยภาพความหลากหลายทางเพศตามพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาเสนอแนวทางการปรับดุลยภาพผ่านหลักธรรมสำคัญ ได้แก่

1. กุศลกรรมบถ 10

เป็นกรอบในการปรับพฤติกรรมทั้งทางกาย วาจา และใจ โดยไม่จำกัดเพศสภาพ มุ่งเน้นการไม่เบียดเบียนและการพัฒนาตน

2. หลักทศ 6

เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อบุคคลรอบด้าน ทั้งครอบครัวและสังคม เพื่อให้เกิดความสมดุลในบทบาทและหน้าที่

3. หลักจรรยา 6

ช่วยให้เข้าใจบุคลิกภาพของตนเองและผู้อื่น อันนำไปสู่การปรับพฤติกรรมให้เหมาะสมกับธรรมชาติของแต่ละบุคคล

อรรถาธิบายทางเพศสภาพกับอำนาจทางกฎหมาย

กฎหมายไทยได้ให้การรับรองสถานะและการคุ้มครอง สิทธิและหน้าที่ของบุคคล ในด้าน ศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค โดยกำหนดว่าบุคคลไม่ควรถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเพศ นอกจากนี้ กฎหมายไทยยังมีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการรับรองสถานะและการคุ้มครองสิทธิของบุคคลตาม เพศสภาพ เพื่อสร้างความเท่าเทียมและความยุติธรรมในสังคม ดังต่อไปนี้

1. การรับรองสถานะและการคุ้มครองสิทธิและหน้าที่ของเพศสภาพตามรัฐธรรมนูญ

สาระสำคัญของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้บัญญัติเรื่อง ศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคล ไว้เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 โดยรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 เป็นฉบับที่ 20 ของประเทศไทย ซึ่งได้ยืนยันหลักการ ห้ามเลือกปฏิบัติอันเนื่องมาจากเพศ และครอบคลุมถึงความหลากหลายทางเพศโดย มาตรา 30 วรรคสามของ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ระบุว่า: "...การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล ไม่ว่าด้วยเหตุความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ... หรือเหตุอื่นใด จะกระทำได้" นอกจากนี้ มาตรา 27 ยังระบุว่า: "การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล ไม่ว่าด้วยเหตุความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะ บุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ศาสนา การศึกษา หรือความคิดเห็นทางการเมืองอันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ หรือเหตุอื่นใด จะกระทำได้" จากบทบัญญัติดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การปฏิบัติที่แตกต่างต่อบุคคลโดยอาศัยเหตุแห่งความแตกต่างดังกล่าวถือเป็น การเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม และขัดต่อหลักความเสมอภาค การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจึงเป็นเจตนารมณ์สำคัญของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560

รัฐธรรมนูญกับการรับรองสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคทางเพศรัฐธรรมนูญของไทยไม่เพียงเป็นเครื่องมือกำหนดโครงสร้างของรัฐ แต่ยังเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชน สิทธิเสรีภาพเหล่านี้ย่อมได้รับการรับรองทั้งในรัฐธรรมนูญและกฎหมายลำดับรอง เช่น พระราชบัญญัติ ซึ่งกำหนดขั้นตอนและกระบวนการเพื่อให้สิทธิเหล่านั้นสามารถใช้ได้ในทางปฏิบัติ การที่สิทธิได้รับการรับรองอย่างครอบคลุมในรัฐธรรมนูญและมีกฎหมายรองรับจะช่วยให้ระบบกฎหมายของรัฐคุ้มครองประชาชนได้อย่างเต็มที่แม้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 จะบัญญัติ มาตรา 27 ว่า "ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน" และห้ามการเลือกปฏิบัติอันไม่เป็นธรรมด้วยเหตุแห่งเพศ แต่ยังไม่มีความชัดเจนว่า คำว่า

‘ชายและหญิง’ และ ‘เพศ’ หมายถึง เพศกำเนิด (sex) เพียงอย่างเดียว หรือครอบคลุม เพศสภาพ (gender) และ เพศวิถี (sexual orientation) การใช้คำว่า “เพศ” ในรัฐธรรมนูญจึงอาจส่งผลกระทบต่อการศึกษาทางกฎหมาย โดยเฉพาะหากมีคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมายแพ่งว่าด้วยการสมรส กฎหมายค่านำหน้านามหรือกฎหมายสัญชาติตัวอย่างความไม่ชัดเจนปรากฏในมาตรา 50 (5) ของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ซึ่งระบุว่าบุคคลมีหน้าที่รับราชการทหารตามกฎหมาย แต่พระราชบัญญัติรับราชการทหาร พ.ศ. 2497 มาตรา 7 กำหนดให้เฉพาะ ชายไทยเท่านั้น ที่มีหน้าที่ ต้องรับราชการทหาร โดยไม่เปิดโอกาสให้ หญิงไทยหรือบุคคลข้ามเพศ เข้าเป็นทหารได้ นอกจากนี้ กฎหมายไทยยังได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสมัยโบราณที่ให้ความสำคัญกับชายมากกว่าหญิง ส่งผลให้เกิด การเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมตามเพศ ซึ่งขัดต่อหลักความเสมอภาคและสิทธิเท่าเทียมกันระหว่างเพศ

2. การรับรองสถานะของเพศสภาพตามพระราชบัญญัติความเท่าเทียมกัน ระหว่างเพศ พ.ศ. 2558

พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 มีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครองบุคคลจากการเลือกปฏิบัติอันไม่เป็นธรรมระหว่างเพศและป้องกันไม่ให้เกิดการเลือกปฏิบัติในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนสากล ตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยเป็นภาคีสมาชิก กฎหมายฉบับนี้ถือเป็นเครื่องมือทางกฎหมายชิ้นแรกของประเทศไทยที่ให้ความคุ้มครองผู้มีความหลากหลายทางเพศให้สามารถดำรงสถานะของตนในสังคมไทยได้อย่างเท่าเทียม และยังเปิดช่องทางให้ผู้ตกเป็นเหยื่อของการเลือกปฏิบัติสามารถร้องขอความเป็นธรรมได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันพระราชบัญญัตินี้ยังไม่สามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในความเสมอภาคของสังคมไทยได้อย่างชัดเจน การเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเพศยังคงปรากฏอยู่โดยมีความซับซ้อนมากขึ้น และกฎระเบียบของภาครัฐยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติสำหรับผู้ที่มีเพศสภาพไม่ตรงกับเพศกำเนิด

3. การรับรองสถานะของเพศสภาพตามประกาศเรื่องยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580)

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 65 กำหนดให้รัฐจัดทำยุทธศาสตร์ชาติเป็นกรอบสำหรับการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน โดยอิงหลักธรรมาภิบาลเพื่อให้การจัดทำแผนต่าง ๆ สอดคล้องและบูรณาการกัน นำไปสู่การปฏิบัติที่สามารถผลักดันประเทศไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561–2580) เป็นยุทธศาสตร์ชาติฉบับแรกของประเทศไทยตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 โดยมีวิสัยทัศน์ให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน และเป็นประเทศพัฒนาแล้ว ผ่านการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อความสุขของประชาชนทุกคนในมิติทางสังคม ยุทธศาสตร์ชาตินั้นการยกระดับรายได้การแก้ปัญหาความยากจนและความ

เหลื่อมล้ำการพัฒนาคุณภาพการให้บริการ และการขยายโอกาสเข้าถึงระบบบริการสาธารณะ ซึ่งยังคงมีช่องว่างที่สามารถพัฒนาต่อไปได้

ยุทธศาสตร์ชาติด้านที่ 4: การสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม ยุทธศาสตร์ชาติด้านที่ 4 เน้น การสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรมทางสังคม โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้คือ การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียมมุ่งให้บุคคลทั่วไปและบุคคลที่มีเพศสภาพต่าง ๆ สามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเท่าเทียมสร้างหลักประกันการเข้าถึงสิทธิและกระบวนการยุติธรรมการส่งเสริมความเสมอภาคทางเพศและบทบาทของสตรีเสริมทัศนคติและบทบาทเพศในสังคมสร้างความรู้ ความเข้าใจ และการยอมรับต่อเพศสภาพต่าง ๆ การมีส่วนร่วมของทุกเพศในการพัฒนาสังคม ส่งเสริมให้ทุกเพศมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบ ดูแลครอบครัว และพัฒนาสังคมสนับสนุนความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว

สรุปว่า อัตลักษณ์ทางเพศ (Gender Identity) หมายถึง การรับรู้และกำหนดเพศของตนเอง ไม่จำเป็นต้องตรงกับเพศกำเนิดทางชีววิทยา และไม่เกี่ยวข้องกับความสนใจทางเพศต่อผู้อื่น ครอบคลุมทั้งความรู้สึกต่อตนเอง ร่างกาย การปรับเปลี่ยนร่างกาย และการแสดงออกทางเพศ เช่น การแต่งกาย ภาษากริยา อัตลักษณ์ทางเพศสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ สิทธิมนุษยชน เพราะเกี่ยวกับเสรีภาพในการกำหนดและแสดงออกทางเพศ ความหลากหลายทางเพศ (Gender Diversity) ปฏิเสธการแบ่งเพศแบบเดิมตามธรรมชาติหรือชีววิทยาเพียงอย่างเดียว แบ่งองค์ประกอบสำคัญ: เพศกำเนิด (Sex/Biological Sex) – เพศชาย เพศหญิง หรือเพศกำกวม เพศ (Gender) – ความเป็นชาย/หญิงตามบทบาทและคาดหวังของสังคม แนวคิดพหุลักษณะ (Pluralism) เน้นยอมรับความหลากหลายทางเพศ ไม่จำกัดแค่ชาย-หญิง กลุ่มความหลากหลายทางเพศ ได้แก่ LGBTQ+ และ Intersex, Asexual ประชุมพหุเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศ พระอภิธรรมและพระวินัยปิฎกอธิบายความหลากหลายทางเพศ ทั้งชาย-หญิง และกะเทย (ปັນเฑาะก์) การอธิบายสาเหตุ: อาจเกิดจากกรรม, จิตอกุศล หรือการละเมิดศีลในอดีตชาติ การปรับดุลยภาพทางเพศตามพุทธปรัชญา: ดุลยภาพทางจิตวิทยา: รับรู้อัตลักษณ์ตนเอง, เข้าใจศักยภาพและเป้าหมาย, แสดงบทบาททางเพศอย่างเหมาะสม ดุลยภาพทางพุทธปรัชญาใช้ กุศลกรรมบถ 10, หลักทศ 6, จริต 6 เพื่อปรับพฤติกรรมและบทบาททางสังคมให้เหมาะสมและสมดุล อัตตภาวะทางเพศสภาพกับกฎหมาย กฎหมายไทยรับรอง สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ของบุคคลโดยไม่เลือกปฏิบัติทางเพศตัวอย่าง: รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 – ห้ามเลือกปฏิบัติอันไม่เป็นธรรมตามเพศ แต่คำว่า “ชาย-หญิง” ยังไม่ชัดเจน ครอบคลุมเพศสภาพ/เพศวิถีพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 –คุ้มครองผู้มีความหลากหลายทางเพศจากการเลือกปฏิบัติยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี – ส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคมและเพศ, การเข้าถึงสิทธิและกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียม สรุปแนวทางหลักอัตลักษณ์ทางเพศ และความหลากหลายทางเพศ เป็นสิทธิพื้นฐานของบุคคลการยอมรับและปรับดุลยภาพทั้งด้านจิตวิทยาและพุทธปรัชญาช่วยให้บุคคลแสดงบทบาททางเพศได้เหมาะสมกฎหมายและนโยบายรัฐควรคุ้มครองและส่งเสริมความเสมอภาคของบุคคลทุกเพศอย่างชัดเจน

เอกสารอ้างอิง

กรมศาสนา. (2525). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: กรมศาสนา.

กฤตพล สุธีภัทรกุล. (2565). เปิดตัวย่อ “LGBTQIA+” คืออะไร. จาก <https://www.bangkokbiznews.com/lifestyle/1008000>

กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). LGBTQ+ : หลากหลายที่ไม่แตกต่าง เพื่อเปิดกว้างสู่ความเสมอภาคทางเพศ. จาก https://www.nesdc.go.th/download/Social/Social_Report/2566_article_q2_003.pdf

ฉันทลักษณ์ รักษาอยู่, จันทร์จิรา บุญประเสริฐ, และ สุมาลิ โตกทอง. (2550). สิทธิมนุษยชนของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

ดวงพร ช่างทอง. (2562). ความหลากหลายทางเพศตามทัศนะทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพและพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 13(3), 121–133.

นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ. (2563). แนวคิดเรื่อง “ความหลากหลายทางเพศ” ในกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 28(3), 312–339.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก.

ไพศาล ลิขิตปรีชากุล (ผู้แปล). (2551). หลักการยกยอการเคารพว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. (2531). วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. (2537). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

รพินท์ภักดิ์ ยอดหล่อชัย. (2562, 16 กันยายน). ความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย. คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. จาก <https://www.psy.chula.ac.th/th/feature-articles/gender-identity/>

สัตยา ประกอบชัย. (2562). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความสุขของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- สัตยา ประกอบชัย, รังสิมันต์ สุนทรไชยา, และเอกอุมา อิ่มคำ. (2565). ปัจจัยที่สัมพันธ์กับความสุขของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ. *วารสารพยาบาลทหารบก*, 22(2), 187–196.
- อารยา สุขสม. (2565). แนวทางการรับรองสิทธิในอัตลักษณ์ทางเพศของประเทศไทยผ่านมุมมองของกฎหมายต่างประเทศ. *Songklanakarin Law Journal*, 5(1), 24–43.
- UNAIDS. (2013). Ending overly-broad criminalisation of HIV nondisclosure, exposure and transmission: Critical scientific, medical and legal considerations. Retrieved from http://www.unaids.org/en/media/unaids/contentassets/documents/document/2013/05/20130530_Guidance_Ending_Criminalisation.pdf